

PSYCHOLOGIA ROZWOJU CZŁOWIEKA

ANNA I. BRZEZIŃSKA KAROLINA APPELT BEATA ZIÓŁKOWSKA

SKA, AN
OGIA RO

37

ANNA I. BRZEZIŃSKA KAROLINA APPELT BEATA ZIÓŁKOWSKA

PSYCHOLOGIA ROZWOJU CZŁOWIEKA

SOPOT 2016

Spis treści

Wprowadzenie	9
Rozdział 1	
Co i jak bada psychologia rozwoju?	14
1.1 Zmiany społeczne oraz ich skutki dla rozwoju indywidualnego – obszary zapotrzebowania na badania psychologii rozwoju	15
1.2 Status teorii i perspektywy badawcze	21
1.3 Różnorodność sposobów opisywania i wyjaśniania rozwoju człowieka	25
1.4 Nowe podejście w psychologii rozwoju	30
1.5 Zadania psychologii rozwoju	33
1.5.1 Zadania niespecyficzne	34
1.5.2 Zadania specyficzne	35
Rozdział 2	
Zmiana a rozwój	38
2.1 Pojęcie rozwoju	38
2.2 Rodzaje zmian rozwojowych	43
2.2.1 Zmiany ilościowe i zmiany jakościowe	44
2.2.2 Zmiany uniwersalne, wspólne i indywidualne	52
2.2.3 Zmiany punktualne i niepunktualne	55
2.2.4 Zmiany wynikające z wewnętrznej logiki rozwoju i będące efektem nagłych wydarzeń życiowych	57
2.3 Dynamika zmian rozwojowych	62
2.3.1 Podstawowe procesy determinujące zmianę rozwojową: dojrzewanie i uczenie się	62
2.3.2 Ciągłość versus nieciągłość rozwoju	66
2.3.3 Okresy krytyczne i sensytywne w rozwoju	69
2.4 Interakcje czynników rozwoju	72
2.4.1 Zróźnicowanie podejść interakcyjnych do ujmowania czynników rozwoju	72
2.4.2 Wewnętrzne modele doświadczenia a interakcja czynników rozwoju	73
2.5. Etapy rozwoju i zadania rozwojowe	76
2.5.1. Kryteria podziału życia człowieka na etapy	77
2.5.2. Zadania rozwojowe jako narzędzie opisywania zmian rozwojowych na różnych etapach życia	80
2.5.3. Zadanie rozwojowe a kryzys rozwojowy	86
2.5.4. Przyjęta koncepcja wyodrębniania etapów w procesie rozwoju	88

Rozdział 3

Badania nad procesem i efektami rozwoju	97
3.1 Podejścia badawcze w psychologii rozwoju	97
3.2 Problemy badawcze psychologii rozwoju	99
3.2.1 Operacjonalizacja badanego zjawiska	100
3.2.2 Operacjonalizacja pojęcia zmiany rozwojowej	101
3.2.3 Konstrukcja modelu czynników istotnych dla badanego zjawiska	105
3.3 Strategie prowadzenia badań	106
3.3.1 Badania diachroniczne i synchroniczno-funkcjonalne	107
3.3.2 Badania eksperymentalne i typu <i>ex post facto</i>	107
3.3.3 Badania kontrolujące wpływ wieku i przynależności do grupy pokoleniowej	109
3.3.4 Porównanie strategii prowadzenia badań	115
3.3.5 Tworzenie próby badawczej i metody zbierania danych	120

Rozdział 4

Rozwój w okresie prenatalnym i niemowlęcym	123
4.1. Struktura I ery rozwoju i znaczenie poszczególnych etapów	124
4.1.1. Okres prenatalny	125
4.1.2. Okres noworodkowy	126
4.1.3. Okres niemowlęcy	127
4.2. Rozwój fizyczny i umiejętności motoryczne	127
4.2.1. Rozwój układu nerwowego	129
4.2.2. Rozwój percepcyjny	130
4.2.3. Rozwój motoryczny	132
4.3. Rozwój procesów poznawczych	135
4.3.1. Inteligencja sensomotoryczna	137
4.3.2. Stałość przedmiotu	139
4.3.3. Komunikowanie się i rozwój mowy	141
4.4. Rozwój społeczny i rozwój osobowości	143
4.4.1. Pierwszy komponent zdrowej osobowości: poczucie podstawowej ufności	145
4.4.2. Relacja przywiązania	147
4.5. Zagrożenia dla rozwoju dziecka w I erze	155
4.6. Efekty rozwojowe – z czym dziecko kończy I erę rozwoju i do czego jest gotowe w erze II	159

Rozdział 5

Rozwój w okresie dzieciństwa	161
5.1. Struktura II ery rozwoju i znaczenie poszczególnych etapów	162
5.1.1. Wczesne dzieciństwo – wiek poniemowlęcy	163
5.1.2. Środkowe dzieciństwo – wiek przedszkolny	164
5.1.3. Późne dzieciństwo – wiek szkolny	164
5.2. Rozwój fizyczny i umiejętności motoryczne	165
5.3. Rozwój procesów psychicznych	167

5.3.1	Rozwój poznawczy – od stadium przedoperacyjnego do stadium operacji konkretnych	169
5.3.2	Rozwój pamięci i strategii zapamiętywania	177
5.3.3	Rozwój moralny – od moralności heteronomicznej do moralności autonomicznej	180
5.3.4	Komunikowanie się i rozwój mowy	185
5.4.	Zabawa i nauka	192
5.4.1	Od zabawy na serio do zabawy na niby	192
5.4.2	Od uczenia się spontanicznego do uczenia się pod kierunkiem	198
5.5	Rozwój społeczny i rozwój osobowości	203
5.5.1	Nowe komponenty zdrowej osobowości: autonomia – inicjatywa – kompetencja	205
5.5.2	Style wychowania a kształtowanie się osobowości dziecka	209
5.5.3	Kształtowanie się samooceny	214
5.5.4	Kształtowanie się gotowości szkolnej	219
5.5.5	Rozwój społeczny – relacje z dorosłymi i z rówieśnikami	227
5.6	Przebieg i skutki kryzysów w rozwoju dziecka	239
5.6.1	Kryzys trzeciego roku życia	240
5.6.2	Kryzys szóstego, siódmego roku życia	242
5.7	Efekty rozwojowe – z czym dziecko kończy II erę rozwoju i do czego jest gotowe w erze III	244

Rozdział 6

Rozwój w okresie dorastania	245	
6.1.	Istota III ery rozwoju	246
6.2.	Zadania okresu adolescencji	249
6.3.	Spółeczne środowiska rozwoju w okresie adolescencji	250
6.4.	Zmiany w sferze biologicznej, psychicznej i społecznej	253
6.4.1.	Zmiany biologiczne (soma)	253
6.4.2.	Zmiany psychiczne (psyche)	257
6.4.3.	Zmiany społeczne (polis)	259
6.5.	Istota kryzysu adolescencyjnego	264
6.6.	Kształtowanie się tożsamości	265
6.6.1.	Etapy powstawania tożsamości według koncepcji Jamesa Marcii	265
6.6.2.	Stabilność czy zmienność statusów tożsamości	267
6.6.3.	Zróżnicowanie form tożsamości w okresie dorastania	274
6.6.4.	Weryfikacja dwuetapowego modelu kształtowania się tożsamości	276
6.7.	Tożsamość negatywna i jej znaczenie w procesie rozwoju	280
6.8.	Zaburzenia rozwoju w okresie dorastania	285
6.8.1.	Zaburzenia łaknienia	285
6.8.2.	Depresja młodzieńcza	289
6.8.3.	Uzależnienie od alkoholu i narkotyków	292
6.9.	Źródła i istota wsparcia udzielanego nastolatkom	294
6.10.	Efekty rozwojowe – z czym dorastający kończy III erę rozwoju i do czego jest gotowy w erze IV	295

Rozdział 7

Rozwój w okresie dorobkości	297
7.1 Istota IV ery rozwoju	298
7.2. Podział okresu dorobkości na etapy i zadania z nimi związane	299
7.2.1. Wczesna faza dorobkości	300
7.2.2. Środkowa faza dorobkości	303
7.2.3. Późna faza dorobkości	305
7.3 Rozwiązanie kryzysu okresu adoleseencji a proces wchodzenia w dorobkość	307
7.4. Zmiany okresu dorobkości	309
7.4.1. Zmiany biologiczne i ich źródła	310
7.4.2. Zmiany psychiczne i ich źródła	315
7.4.3. Zmiany relacji społecznych i ich źródła	317
7.5. Kryzysy dorobkości i ich źródła	319
7.5.1. Kryzys intymność versus izolacja	320
7.5.2. Kryzys generatywność versus stagnacja	320
7.5.3. Kryzys środka życia	321
7.5.4. Kryzys integralność versus rozpacz	322
7.6. Od debiutanta do mistrza – o uczeniu się roli osoby dorosłej	323
7.7. Ewolucja roli pracownika w dorobkości	324
7.7.1. Wybór zawodu i znaczenie pracy	325
7.7.2. Rozwój ścieżki kariery zawodowej	326
7.7.3. Podstawowe problemy związane z pracą	327
7.8. Życie rodzinne w okresie dorobkości	329
7.8.1. Typy związków między ludźmi a status tożsamości	329
7.8.2. Początki życia rodzinnego	331
7.8.3. Etapy rozwoju rodziny i sposoby realizowania ról małżeńskich	332
7.8.4. Zmiany w realizowaniu roli rodzica	333
7.8.5. Zamiana ról – dorośli jako opiekunowie rodziców	336
7.8.6. Nowe role dorosłych – dorośli jako babcie i dziadkowie	337
7.9. Wybrane problemy zdrowotne okresu dorobkości	341
7.10. Efekty rozwojowe ery IV	343
Zakończenie	345
O autorkach	349
Bibliografia	351
Indeks osobowy	373
Indeks rzeczowy	378

Wprowadzenie

Psychologia rozwoju jest dyscypliną o bogatej historii. Za jej początek przyjmuje się rok 1882 (Hilgard, 1987), kiedy to Wilhelm Thierry Preyer opublikował pracę pod tytułem *Die Seele des Kindes* (Dusza dziecka). Była to monografia oparta na systematycznych obserwacjach syna, prowadzonych w okresie od narodzin do trzeciego roku życia. Co prawda prawie sto lat wcześniej, w roku 1787, Dietrich Tiedeman z Bremy opublikował obserwacje swojego syna w pierwszych trzech latach życia, ale dziennik ten, jak podaje Édouard Claparède (1936), stał się znany dopiero po przełożeniu na język francuski i wydaniu w 1863 roku w Paryżu, a potem w roku 1897 w Stanach Zjednoczonych (za: Hilgard, 1987).

Później psychologia rozwoju przeszła przez rozmaite stadia – od zajmowania się głównie okresem dzieciństwa i poszukiwania ogólnych prawidłowości rozwojowych w różnych obszarach funkcjonowania dziecka, co widoczne jest w pierwszych publikacjach z tej dziedziny (por. ramka W.1), po analizowanie indywidualnych dróg rozwoju człowieka w okresie całego życia: od narodzin aż do śmierci. Prekursorką dzisiaj tak powszechnie przyjmowanej perspektywy ujmowania rozwoju człowieka jako procesu trwającego przez całe życie (*life-span development*) była Charlotte Bühler (zob. ramka). Jej słynna praca pod tytułem *Der menschliche Lebenslauf als psychologisches Problem*, wydana w Lipsku w roku 1933, a potem ponownie dopiero po dwudziestu sześciu (*sic!*) latach, ukazała się w Polsce pod tytułem *Bieg życia ludzkiego* po sześćdziesięciu sześciu latach (Bühler, 1999).

Ramka W.1.

Początki psychologii rozwojowej¹

Przełom wieków XIX i XX obfitował w wydarzenia ważne dla rozwoju psychologii dziecka (Cairns, 1983) W sposób wybiórczy przedstawiamy je poniżej.

Stany Zjednoczone: Granville Stanley Hall

1883 w rozprawie *O treści umysłu dziecka wstępującego do szkoły* publikuje rezultaty badań młodzieży prowadzonych w Bostonie

¹ Opracowanie na podstawie Brzezińska, 2000, s. 100–101.

- 1891 zakłada w Baltimore pierwszą w Stanach Zjednoczonych pracownię psychologiczną
- 1891 zakłada pierwsze czasopismo poświęcone analizie rozwoju człowieka *Pedagogical Seminary* (za: Claparède, 1936), przekształcone potem w *The Journal of Genetic Psychology* (za: Lerner i Hultsch, 1983)
- 1893 zakłada National Association for the Study of Childhood (Towarzystwo do Badań nad Dzieciństwem)
- 1894 zakłada American Psychological Association (Amerykańskie Towarzystwo Psychologiczne) i zostaje jego pierwszym przewodniczącym

Stany Zjednoczone: Lightner Witmer

- 1896 otwiera na Uniwersytecie w Filadelfii pierwszą klinikę psychologiczną dla dzieci nieprzystosowanych
- 1897 rozpoczyna wydawanie czasopisma *The Psychological Clinic*

Anglia: James Sully

- 1894 po wizycie psychologów angielskich u Halla na kongresie w Chicago powstaje z inicjatywy Sully'ego British Child Study Association (Brytyjskie Towarzystwo do Badań nad Dzieckiem)
- 1899 wydaje czasopismo *The Paidologist*, przekształcone w roku 1908 w *Child Study*

Francja: Alfred Binet

- 1890 stosuje metody eksperymentalne w badaniach dzieci; według Claparède'a (1936) pierwszy w Europie rozpoczął badania dzieci w szkołach z użyciem testów
- 1895 zakłada czasopismo *Année Psychologique*

Niemcy

- 1896 ukazują się prace Karla Groosa poświęcone zabawie ludzi i zwierząt
- 1896 zaczyna wychodzić czasopismo *Die Kinderfehler*, początkowo poświęcone problematyce zaburzeń u dzieci
- 1899 w Berlinie założono Verein für Kinderpsychologie (Towarzystwo do Badań nad Psychologią Dziecka)
- 1906 I Kongres Pedagogiczny w Berlinie
- 1912 II Kongres Pedagogiczny w Monachium
- 1913 III Kongres Pedagogiczny we Wrocławiu

Włochy

- 1909 ukazuje się książka Marii Montesorri *Casa dei bambini* (Dom dziecka)

Austro-Węgry

- 1902 w szkole dla dzieci upośledzonych umysłowo w Budapeszcie Jenő Ranschburg zakłada pierwszą pracownię psychopedagogiczną

1906 w Wiedniu powstaje Österreichische Gesellschaft für Kinderforschung (Austriackie Towarzystwo do spraw Badań Rozwoju Dziecka)

Belgia

1912 Józefa Joteyko tworzy Międzynarodowy Instytut Pedologiczny, w którym organizowane są wykłady i odczyty z dziedziny nauk o dziecku

Skandynawia

1901 Ellen Key wydaje słynną książkę *Stulecie dziecka*

Rosja

1906 w Petersburgu zostaje założony Instytut Psychopedologiczny

1911 w Moskwie powstaje Instytut Psychopatologii Dziecięcej

Polska

1896 powstaje Polskie Towarzystwo Studiów nad Dzieckiem, założone przez Anielę Szybcównę i jej współpracowników

Charlotte Bühler (1893–1974)

Niemiecka psycholog, prekursorka nurtu, który dominuje dziś w psychologii rozwoju i zgodnie z którym człowiek rozwija się od narodzin aż do śmierci (*life-span development*). Studiowała psychologię w Kilonii, Fryburgu, Berlinie i Monachium, gdzie w roku 1918 uzyskała tytuł doktora. W 1923 roku wraz z mężem przeniosiła się do Wiednia, gdzie rozpoczęła pracę na tamtejszym uniwersytecie. Prowadzone przez nią wówczas badania koncentrowały się na rozwoju psychicznym dzieci i młodzieży, poczynwszy od wieku niemowlęcego po okres dorastania. Stosując metodę analizy danych pochodzących z pamiętników, opisała pojawiającą się w okresie adolescencji tendencję do poszukiwania odpowiedzi na pytania tożsamościowe: „Co jest celem mojego życia?”, „Kim jestem?”. Jej zainteresowania obejmowały także problematykę motywacji i poczucia spełnienia. Opisała główne motywy kierujące zachowaniem: (1) tendencję do osiągnięcia satysfakcji z życia seksualnego, (2) dążenie do poczucia przynależności, (3) tendencję do autoekspresji i osiągnięć, (4) dążenie do poczucia integracji. W 1938 roku przeniosiła się do Stanów Zjednoczonych, gdzie nawiązała współpracę z Carlem R. Rogersem i Abrahamem H. Maslowem i wraz z nimi opracowała podstawy dyscypliny, która stała się trzecią siłą w psychologii, czyli psychologii humanistycznej.

Ważniejsze dzieła:

Dzieciństwo i młodość (1927; wyd. pol. 1933)

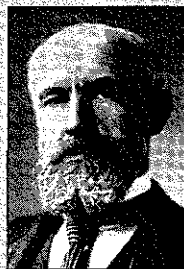
Bieg życia ludzkiego (1933; wyd. pol. 1999)

Opracowanie: Konrad Piotrowski

Granville Stanley Hall (1844–1924)

Jeden z twórców amerykańskiej psychologii. Swoją edukację rozpoczął od studiów teologicznych oraz filozoficznych, aby wreszcie zainteresować się psychologią. Uczeń Wilhelma Wundta i Williama Jamesa. Na Uniwersytecie J. Hopkinsa utworzył w 1882 roku laboratorium psychologii eksperymentalnej, uważane często za pierwszą tego typu instytucję w Stanach Zjednoczonych. Założył kilka czasopism psychologicznych: *American Journal of Psychology* w 1887 roku, *Pedagogical Seminary* (obecnie *Journal of Genetic Psychology*) w 1891 roku, *Journal of Applied Psychology* w 1915 roku. Dwukrotnie został wybrany na przewodniczącego Amerykańskiego Towarzystwa Psychologicznego (w roku 1892 i – na krótko przed śmiercią – 1924). Naukowe zainteresowania Halla koncentrowały się głównie wokół psychologii dziecka i psychologii ewolucyjnej. Intensywnie działał także na polu nauczania psychologii. Ponad połowa wszystkich amerykańskich doktorów tej nauki pod koniec XIX stulecia to jego uczniowie. Należeli do nich między innymi Arnold Gessell, Lewis Terman, James McKeen Cattell i John Dewey.

Ważniejsze dzieła:

The contents of children's minds (1894)

Adolescence (1904)

Educational problems (1911)

Opracowanie: Konrad Piotrowski

Zgodnie ze współczesnym rozumieniem psycholog rozwojowy nie zajmuje się już więc tylko przemianami zachodzącymi u dzieci czy młodzieży, w tak zwanym wieku rozwojowym, ale raczej przyjmuje specyficzną, a mianowicie genetyczną i jednocześnie dynamiczną perspektywę w wyjaśnianiu stałości i zmienności ludzkiego zachowania. Poszukuje też odpowiedzi na pytanie o to, które obserwowane zmiany rozwojowe są wspólne dla ludzi we wszystkich kulturach, które odnoszą się tylko do danej kultury lub grupy społecznej w ramach tej kultury, a które dotyczą pojedynczych osób – mężczyzn i kobiet w różnym wieku. Najogólniej zatem cel poszukiwań psychologii rozwoju człowieka można określić jako opisywanie i wyjaśnianie różnych obserwowanych u ludzi wzorów ich rozwoju. Każdy z tych wzorów ujawnia jakiś rezultat wzajemnego oddziaływania na siebie czynników biologicznych i wpływów środowiskowych, przede wszystkim kulturowo-społecznych. Teorie powstające na gruncie psychologii rozwoju usiłują rozwikłać następującą zagadkę: jak i pod wpływem czego kształtują się losy życiowe człowieka? Co decyduje o takim, a nie innym przebiegu procesu rozwoju? Co decyduje o poziomie osiągnięć rozwojowych?

Ramka W.2.**Najstarsze publikacje z zakresu psychologii rozwoju**

1882	Wilhelm T. Preyer	<i>The mind of the child</i>
1883	G. Stanley Hall	<i>The contents of children's minds on entering school</i>
1894	James Mark Baldwin	<i>Mental development in the child and the race</i>
1899	John Dewey	<i>The school and society</i>
1904	G. Stanley Hall	<i>Adolescence: Its psychology and its relations to physiology, anthropology, sociology, sex, crime, religion, and education</i>
1905	Zygmunt Freud	<i>Trzy rozprawy z teorii seksualnej</i>
1905	Édouard Claparède	<i>Psychologia dziecka i pedagogika eksperymentalna</i>
1909	Maria Montesorri	<i>Casa dei bambini</i>
1927	Charlotte Bühler	<i>Dzieciństwo i młodość</i>
1930	Lew S. Wygotski	<i>Narzędzie i znak w rozwoju dziecka</i>
1937	Jean Piaget	<i>La construction du réel chez l'enfant</i>